

**XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki
Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**
**The Economic and Social Structure of the Non-Muslims
in Sinop in the mid-XIXth Century**

*Selim Özcan**

Özet

Sinop şehir merkezindeki gayrimüslimler hakkında yapılan bu çalışmayla, Osmanlı Devleti'nin küçük bir yerleşim yerindeki gayrimüslimlerin sosyoekonomik yapısının durumu ortaya konulmak amaçlanmıştır. İncelediğimiz dönemde, idari bakımdan Bolu vilayetine bağlı sancak merkezi olan Sinop şehri, Müslümanların ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı ve pek çok özellikleriyle, Anadolu şehrinin taşıdığı sosyoekonomik hususiyetleri yansıtan bir şehir görünümündedir. Tanzimat'ın uygulandığı şehirde, gayrimüslim mahallelerinin surlar dışında olduğu anlaşılmaktadır. Şehirdeki gayrimüslim halkın kazancı ve gelir kaynaklarını, başta mesleki gelirler olmak üzere diğer yan gelirler oluşturmaktadır. Değişik kaynaklardan elde edilen bu gelirlere göre hane başına düşen ortalama gelirin iki gayrimüslim mahallesinde şehir ortalamasının üzerinde dört mahallede ise altında olduğu görülmektedir. Bu dönemin hâkim anlayışı gereği, kişilerin ekonomik düzeyine göre tevzi edilecek verginin düzenlenmesi amacıyla temettuat sayımları yapılmıştır. Yeni düzenlemeye göre yapılan sayımlar sonrasında, gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergisinin miktarının fazla olmasından dolayı, gayrimüslimlerden şehirdeki Müslümanlardan daha çok vergi toplandığı gözlemlenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sinop, Sosyal, Ekonomik, Şehir, Temettuat

Abstract

The purpose of this study is to reflect the economic and social structures of the non-Muslims living in a small town of the Ottoman Empire. The investigated period, Sinop was the district of Bolu Province where Muslim and non-Muslim people living together,

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi/ selim.ozcan@amasya.edu.tr

which reflected the same socio-economic features with other cities around. The non-Muslim neighborhoods were outside the city walls where the Reforms were adopted. Non-Muslim people earned their living from the trade they performed and also from other sources. According to the reference books, the annual income of two neighborhoods of the non-Muslim people were above and four neighbourhoods were below the city income rate. Relating to the rules, the taxation was organised according to the economic levels of the people. It was observed that the muslim people living in the city paid more tax than the non-muslims because of the high amount of jizyah that non-muslim paid.

Keywords: Sinop, Social, Economic, City, Prafid

Giriş

Sinop, temettuat sayımlarının yapıldığı sırada Bolu eyaleti¹ dâhilinde idi, ancak 1846 yılı başından itibaren Kastamonu eyaletine² bağlandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Sinop'taki gayrimüslimlerin sosyoekonomik yapısını ortaya koyacağımız bu çalışmaya esas teşkil edecek olan kaynak, gayrimüslimlere ait olan temettuat defterleri başta olmak üzere diğer arşiv belgeleri olacaktır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın uygulandığı eyaletlerde yapılan temettuat sayımlarının tutulduğu H. 1261-1262 (M.1844-1845) tarihli Sinop'un merkezine ait 6 gayrimüslim mahalle defteri bulunmaktadır³.

Temettuat defterleri, XIX. yüzyılı kapsayacak bölge çalışmaları yanında diğer alanlarda yapılacak çalışmalar için başvurulacak ana kaynaklardır. Bu defterler sosyal anlamda; mahallelerin oluşmasında rol oynayan sosyal yapılar, meslek çeşitliliğine, hane reislerinin resmi görevleri, statüleri, kullandıkları sıfatlar hakkındaki bilgiler yanında ekonomik anlamda; ziraî üretimin bütün özelliklerini ortaya çıkaran bilgi ve içerik zenginliğine, gelir kayıtlarına dair verdiği ayrıntılı muhtevayı ihtiva etmektedir⁴.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tanzimat fermanının ilan edilmesi bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü hukuki, idari ve askeri alanda yapılan reform

¹ BOA, *Maliye Nezareti Masarifât (ML. MSF)*, No: 6255, Tarih 2.12.1260, BOA, *Mektubi Kalemi (A.MKT)*, Dosya No: 29, Tarih 23 Şevval 1261.

² BOA, *Maliye Nezareti Masarifât (ML. MSF)*, No: 7740, Tarih. 26. 2. 1263, BOA, *Maliye Nezareti Masarifât, (ML. MSF)*, No:7745, Tarih. 7. 3. 1263, *1263 Tarihbli Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmanî*, s. 86.

³ BOA, Maliye Nezareti, (ML. VRD. TMT) NO: 4670, 4675, 4654, 4670, 4677, 4655, 4683, 4680, 4694, Tarih.

⁴ S. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri, *Belleten*, c. 59, Ankara 1995, s. 395-412, Tevfik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İÜİF, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı*, Ankara 1985, s. 301- 320.

hareketleri yanında mali ve ekonomik alanda yapılan düzenlemeler yeni bir başlangıç oluşturmuştur. Aynı zamanda Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler bu haklardan yararlanmışlardır. Öncelikle mali ve ekonomik reformların yapılabilmesi ve ekonominin kayıt altına alınabilmesi için vergi sisteminde yeniliğe gitmek gerektiğinden buna esas oluşturması amacıyla devletin mali imkânlarının yeniden belirlenmesi icap etmiştir. Bu amaçla, Tanzimat'ın uygulandığı yerlerden başlanarak ülkenin ekonomik potansiyeli ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuçta XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan tahrirlere benzeyen fakat sistem olarak biraz daha değişiklik gösteren emlak, arazi ve hayvanat sayımları yapıp, bu verilere dayalı olarak temettuat defterleri oluşturulmuştur. Sinop'ta temettu sayımları yapıldığından tutulan bu defterlerden elde edilen bilgilerden hareketle, şehirdeki gayrimüslimlerin sosyal ve ekonomik yapısının özelliklerini değerlendirmek mümkün olabilmektedir.

A. SOSYAL DURUM

1. Sinop Şehri

Şehir sakinlerinin iş bölümüne bağlı olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi veya daha geniş bir alan için pazarladığı yerleşim birimi olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda şehir, bir kaza merkezi olarak merkezi yönetimin idare mekanizmasının bir parçasıdır. Şehirlerin çevresinde şehirlilere ait olan ve genellikle onlar tarafından işlenen topraklar bulunur. Tarım dışı üretim yapıldığı için şehrin sınırları içindeki topraklar devlete ait değildir.

Osmanlı'da ise şehir, *cum'a kalınur ve bâzârı durur*⁵ diye tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere, şehrin temel özelliği açısından Osmanlı'nın tanımıyla bir benzerlik söz konusudur. Ayrıca şehri belirleyen fiziki unsurların en önemlileri arasında; sur, pazaryeri, yönetim binaları ve başta ibadethaneler gibi mekânlar sayılabilir. Genel özellikleri ile belirttiğimiz Osmanlı şehirlerindeki bu görünümün, Sinop'ta kendine has bir gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz.

Sinop'u şehir statüsüne yükselten yapılar arasında ana kaynağımız olan temettuat defterlerinden tespit ettiğimiz ve gayrimüslimlere ait fiziksel yapılar bulunmaktadır. Şehirde gayrimüslimlere ait mevcut binalar ve bunların mahallelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir (Bkz. Tablo 1).

⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *II. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, C. II, Ankara, 1981, s. 1265; H. Sadi Selen, "XVI ve XVII. Yüzyılda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", *III. Türk Tarihi Kongresi*, Ankara 1948, s. 595; *86 Nolu Sinop Şer'iye Sicilleri (SŞS)*, vesika 227, Tarih 10 Recep 1159, s. 48.

Tablo1: Şehirdeki Gayrimüslim Hane Reislerine Ait Fiziki Yapılar

Mahallenin Adı	Dükkân	Kahvehane	Mahzen	Asiyap (Değirmen)
Arap	-	1	1	-
Ayaklı	-	1	1	-
Ayanikola	2	-	1	-
Balatip	-	-	-	-
Kalafat	2	-	-	1
Meryemana	2	1	-	-
Toplam	6	3	3	1

Gayrimüslim hane reislerinin tasarrufunda bulunan bu fiziki yapıların, çoğunlukla dükkân ve iş yeri olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak mülk sahibi olan hane reisleri buralarda ya meşgul olduğu mesleğini icra eder veya ek bir gelir elde etmek amacıyla kiraya verir. Şehirdeki mevcut yapıların bu şekilde belirtilmesinden, şehirde yaşayan hane reislerinin sahip olduğu binalarla, bunların tasarruf şekillerini ve o bölgedeki yapıların çeşitliliği ile dağılımını tespit edebilmekteyiz. Aynı zamanda, binaların dağılımına göre şehrin sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Şehirdeki gayrimüslimlere ait olan ve niteliği kesin belirtilmeyen fakat dükkân olarak isimlendirilen iş yerlerinin çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında insanların dinlenmelerinin yanı sıra, toplumsal amaçlarla bir araya geldiği ve kahve içtiği, sohbet edip, oyalandığı buluşma yerleri olan kahvehaneler ile iş yerlerinin mahzen (depo) olarak kullandıkları mekânlar ve iş yeri olan değirmen bulunmaktadır. Fiziki yapıların sayıları mahallelere göre farklılık göstermektedir. Buradan şehirde yapılan mesleklerin mahallelere göre değiştiğini, bazı mahallelerde bazı meslek erbaplarının daha çok olduğunu ve o mesleğin orada daha fazla yapıldığını anlamaktayız. Bu da ilgili mesleğin o mahallede ihtisaslaştığını ifade etmektedir. Yani her mahallede her mesleğin icra edilmediği, mesleklerin her mahallede yaygınlık göstermediği karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde şehirdeki gayrimüslim mahallelerinde insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için gerekli olan ekmeğin üretiminin yapıldığı fırın ile satıldığı ekmeği dükkânının, bakkal dükkânı ile tuz dükkânlarının olmadığı görülmektedir⁶. Buradan şehirde gayrimüslim mahallelerinde olmayan fakat değişik Müslüman mahallelerinde bulunan bu iş yerlerinde verilen hizmetlerden gayrimüslim halkında faydalandığı anlaşılmaktadır. Bu da, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin çoğu yerde olduğu gibi sorunsuz olarak mevcut iş yerlerinden birlikte faydalandıklarını göstermektedir. Yani aynı mahallede olsun ya da komşu mahallelerde olsun komşuluk ilişkileri içerisinde bulunabilmişlerdir. Aynı

⁶ Geniş bilgi için bakınız: Selim Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2007.

çarşıda alışverişlerini yapıp, yer yer aynı imareten de yiyip içebilmişlerdir. Toplumda bir arada yaşamının en güzel örneklerini vermişlerdir. Yine şehirlerde ortak müesseseler vücuda getirerek bunlardan birlikte yararlanabilmişlerdir. Bunun aynı zamanda Tanzimat'la başlayan yeniliklerin sosyal hayata yansımalarının göstergesi olduğu söylenebilir. Ayrıca, ekonomik faaliyetlerin yaşandığı pazaryerleri ile şehir olmanın özeliğini yansıtan diğer yapılarda bu gibi sosyal ilişkileri ve hareketliliği artıran etkinlikler mevcut olmuştur. Bu birlikte yaşama arzusunun ötekileştirmeden günümüz yüzyılı insanlarına bir referans kaynağı olması gerektiğini söyleyebiliriz.

1.1. Mahalleler

Osmanlı şehirlerinde, idarî-malî teşkilatlanmanın temelinde mahalleler vardır. Yani, mahalleler önemli işlevleri olan şehir bölümlerindedir. Aynı zamanda toplumsal ilişkilerin düzenlenişinde ve biçimlenişinde, kişilerin bir arada yaşadıkları bu bölümün etkisi büyüktür. Dolayısıyla, mahalleyi karşılıklı olarak birbirinin davranışlarından sorumlu olan ve sosyal yönden dayanışma içerisinde bulunan kişilerin meydana getirdikleri topluluğun yaşadığı yer olarak tanımlayabileceğimiz gibi aynı mescitte ibadet eden "cemaat"ın aileleriyle birlikte yerleştikleri şehrin, bir bölümü diye de ifade edilebiliriz⁷. Buradan gayrimüslim reayanın⁸ Sinop'ta olduğu gibi ayrı mahallelerde oturduğu, inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin bir arada yaşamlarının daha rahat olduğu sonucu çıkarılabilir⁹. Yani, mahallelerin ya dini bir yapının etrafında toplanma veya aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzuları sonunda teşekkül etmiş yerler olduğunu söyleyebiliriz.

Malî açıdan vergi kaybını önlemek, genel dirlik ve düzenliği istenilen biçimde sağlamak için Osmanlı şehirinde, vergi yükümlülere isim isim oturdukları mahallelere göre tespit edilmiştir. Barındıkları binaların hangi mahallenin sınırı içerisinde bulunduğu kesinlikle belirtilmiştir. Bu bakımdan mahalle, şehirde tam anlamı ile bir yönetim birimidir. Gayrimüslim mahallerinin yönetiminin başında ise kocabaşı ve papaz bulunmakta idi¹⁰.

Şehirdeki Müslüman mahalleleri, Osmanlı mahalle biriminin yapısı ile ilgili olarak bir camii veya mescidin adını taşıdığı gibi gayrimüslim mahalleler ise kilise adıyla anılmışlardır. Bu durum, Osmanlı idaresinin toplumu mensup

⁷ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, C. IV, İstanbul 1984, s. 69.

⁸ Osmanlı Devletinde; başlangıçta askeri sınıf dışında kalan Müslüman ve gayrimüslim halkı ifade etmekte iken XVIII. yüzyıldan sonra sadece gayrimüslimler için kullanılmıştır.

⁹ Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 71.

¹⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *II. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, C. II, Ankara 1981, s. 1271.

oldukları dine göre birer cemaat olarak algılaması ve gruplandırmasından ileri gelmektedir. Her Müslüman Mahallesi bir camii cemaati, her Hıristiyan mahallesi bir kilise cemaati olarak düşünülmüştür.

Sinop'ta mahallelerin, şehrin fiziki durumuna göre tanımlandığı ve buna göre ifade edildiği görülmektedir. Gayrimüslim mahalleleri, şehrin haricinde veya varoşunda yer aldıklarından belgelerdeki ifadesiyle “Sinop kal’ası haricinde varoş mahallâtlarından” diye ifade edilmişlerdir. Bunun yanında mahallelerin halkın dini durumlarına bağlı olarak bir tasnife tabi tutuldukları ve bu özelliklerine göre birbirlerinden ayrı mekânlarda iskân ettikleri gözlenmektedir. Bu bağlamda incelediğimiz dönem içinde gayrimüslim mahalleler için “re’âyâ-yı Rumiyan” ve “Sinop merkez mahallesi Rum ahâlinin” tabirlerinin kullanılması, gayrimüslim mahallelerin, meskûn oldukları mekânları ayırt edici bir işaret olduğunu söyleyebiliriz.

XIX. yüzyılın ortalarında, şehirde 20 mahallenin bulunduğu bunun 6’sının sadece gayrimüslim Rum halkının yaşadığı mahalle olduğu görülmektedir (Bk.Tablo 2). Osmanlı döneminde Sinop’la ilgili ilk bilgileri öğrendiğimiz 1487 tarihli tahrirde göre şehirdeki 20 mahalleden 7’sinin gayrimüslim mahallesi olduğu ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında 27 mahalleden 7’sinin gayrimüslim, 2’sinin ise Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahalleler olduğu anlaşılmaktadır. Ama zaman içerisinde nüfus hareketleri mahallelerin nüfus kompozisyonunda değişikliğe sebebiyet vermiştir. Örneğin; XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin meskûn olduğu Balatlar mahallesi, XIX. yüzyılın ortalarında Müslüman mahallesine dönüşmüş ve ayrıca 11 hanesi olan Müslüman Nesi köyü, bu mahalleye ilhak edilmiştir. Gayrimüslim mahallelerden olan Arap mahallesinin yazılı olduğu deftere ayrı bir mahalle olarak, 9 hanesi bulunan Balatip mahallesi dâhil edilmiştir. Öte yandan, önceki yüzyılda gayrimüslim mahalleler arasında bulunmayan Kalafat mahallesinin, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yeni kurulan bir mahalle olarak yer almıştır.

Tablo 2: XIX. Yüzyılın Ortalarındaki Gayrimüslim Mahalleleri

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Temettu No	Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Temettu No
1	Arap	112	4670	4	Balatip	9	4670
2	Ayaklı	52	4675	5	Kalafat	65	4677
3	Ayanikola	62	4654	6	Meryemana	67	4655
Toplam		226		Genel Toplam		367	

Şehirdeki bu mahallelere aynı isimlerle temettuat sayımlarının yapıldığı yılın hemen öncesinde 1830’da yapılan Sinop kazasındaki Müslüman ve

gayrimüslim reayanın sayımını ihtiva eden nüfus icmal defterinde rastlamaktayız¹¹. Bu defterde farklı olarak üç tane Müslüman mahallesi ile bir tane “mahalle-i Ermeniyân” adıyla gayrimüslim Ermeni mahallesinin adı geçmektedir. Yine 29 Eylül 1836 tarihinde düzenlenmiş olan Sinop'a ait nüfus yoklama defterinde¹², 1830 tarihli nüfus icmal defterinde mahalleler hakkında yer alan, aynı bilgileri bulmaktayız.

Sinop'ta, mahalleler hakkında ilk bilgileri edindiğimiz 1487 tarihli tahrirden¹³ XIX. yüzyılın ortalarına kadarki döneminde mahalle sayılarının devamlı değiştiğini müşahede etmekteyiz. Bunun sebeplerini, bu mahallelerin bir kısmının, XIX. yüzyıldaki mahallelere katılmaları ve bu mahalle sakinlerinin göç ve sair sebeplerle mahallelerini terk edip başka yerlere yerleşmiş olmaları şeklinde açıklayabiliriz.

XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarındaki gayrimüslim mahalleler arasında bulunmayan, Kalafat ve Balatip mahallerinin, incelediğimiz dönemde yeni gayrimüslim mahalleleri olarak yer aldıklarını görmekteyiz. Ayrıca, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Elekçiyan (Kumbaşı)¹⁴ ve XIX. yüzyılın başlarında mahalle-i Ermeniyân adıyla bir Ermeni mahallesi, yine aynı dönemde bir de Kıptiyan mahallesi bulunmaktaydı. Fakat incelediğimiz dönem içerisinde Ermeni ve Kıptiyan mahallelerine rastlanılmamıştır. Bu Ermeni mahallesindeki, nüfusun daha sonra diğer gayrimüslim mahalleler içerisine karıştığını, yine bu mahallelerdeki Ermeni hane isimlerinden tespit edebilmekteyiz. Hatta Ermeni haneleri, Müslüman mahalleler içerisinde Ermeni taifesinden diyerek ve hane olarak mahallenin en sonunda yazılarak yer almışlardır. Müslüman olan ve XIX. yüzyılın başlarında 20 hane kadar bir nüfusa sahip bulunan Kıptiyan mahallesindeki nüfusun, zamanla Müslümanlar içerisine karıştığını düşünmekteyiz.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Balatlar ile Kefevi mahalleleri, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birlikte meskûn oldukları mahalleler iken, incelediğimiz dönemde bu mahalleler sadece Müslümanların meskûn olduğu mahalleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirdeki mahallelerin yapı olarak durumuna baktığımızda, mahallelerin toplamının % 70'ini Müslüman, % 30'unu ise gayrimüslim mahallelerinin oluşturduğunu görmekteyiz.

Sinop'un, gayrimüslim mahallelerinin, temettuât defterlerinden tespit ettiğimiz verilere göre, en kalabalık haneye sahip mahallesinin 112 haneyle Arap mahallesi, en tenha olanın ise 9 haneyle Balatip olduğu görülmektedir. Diğer

¹¹ BOA, *Bab-ı Defteri Kataloğu*, (D.C.CRD), No: 39993, Tarih 1246 (1830).

¹² BOA, *Bab-ı Defteri Ceride Odası Defter Kataloğu*, (D.DRD), No: 575, Tarih 1251-1252 (1836-1837).

¹³ M. Ali Ünal, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sinop Kazası”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara 1999, s. 798.

¹⁴ 89 Nolu Sinop Şeriyeye Sicilleri (ŞSS), Tarih 1149-1152.

mahallelerin, genelde orta büyüklükte sayılabilecek hane sayılarına sahip oldukları ifade edilebilir. XVIII. yüzyılda 7 olan gayrimüslim mahalle sayısının, incelediğimiz dönemde eksilerek 6 mahalleye düşmüştür. Eksilen 1 mahalledeki hanelerin mevcut olan mahallelere karışarak, buraların hane sayılarını artırdığını söyleyebiliriz. En tenha olan mahallenin bu dönemde yeni kurulan mahalle olmasından, bu özelliği yansıttığını düşünmekteyiz.

Fiziki gelişmede gayrimüslim mahallelerin çekirdeğini oluşturan kilise gibi dinî yapılar, Sinop'ta bazı gayrimüslim mahallelere adlarını vermişlerdir. Bunlar arasında; Ayanikola kilise ismiyle anılan, Meyremana ise dini bir özelliği yansıtan mahalledir. Şehirde bu dönemde Rumların meskûn olduğu mahalleler, günümüzde Yenimahalle adı ile kurulan mahallenin sınırları içerisinde yer almaktadır.

1.2. Nüfus

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için reformlar dönemi olduğundan, bu reformlar çerçevesinde ilk defa modern manada 1831 yılında bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu yüzyılda yapılan nüfus sayımlarının temel sebebi, en genel anlamı ile devletin idaresi altında yaşayan ahalinin kemiyet ve miktarının bilinmesi amacına yönelik olmuştur. Yani bir devlet için her devirde geçerli olan, asker gücünün ve vergi mükelleflerinin tespit edilebilmesi amaçlanmıştır. Böylece nüfus sayımı sonunda ülkede yaşayan, vergi verebilenlerin ve askerlik yapabileceklerin sayısı tespit edilmiş olurdu¹⁵. Çünkü demografik yapının bilinmesi birçok sosyal ve ekonomik problemlerin çözümlenmesinde yardımcı olmaktadır. Yani nüfusun miktarı, yoğunluğu, dağılışı, hareketliliği, cinsiyeti ve meşguliyeti gibi durumlarının ortaya konulması, belli bir dönemdeki toplumun sosyal ve ekonomik konumunun tespit edilebilmesinde oldukça etkili sebeplerdendir¹⁶.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren, her otuz yılda veya daha uzun bir sürede arazi tahriri amacıyla yapılan sayımlarda, çocuklar ve kadınlar yazılmamış olsa bile bu tahrirler nüfus tahminleri içinde kullanılmıştır. Fakat XIX. yüzyılın ortalarında daha önce birlikte yapılan mülk ve nüfus yazımlarının ayrıldığı, nüfus sayımlarının ayrı yapıldığı görülmektedir.

Sinop'ta 1487 yılında ilk defa yapılan tahrirden itibaren gayrimüslim nüfusu tahmini olarak takip edebilmekteyiz. 1487'de 815 olan nüfusun, 1530 tarihli icmal tahrir defterine göre 1261'e, 1560 yılındaki tahrirde bir miktar düşerek 1078'e, 1582 yılında yapılan son tahrirde artarak 1425'e çıkmıştır¹⁷. Şehirdeki

¹⁵ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara 1983, s. 155; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, İstanbul 1990, s. 83.

¹⁶ Ö. Lütfü Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 2.

¹⁷ Gayrimüslimlerin nüfusu; M. Ali Ünal'ın "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sinop Kazası" adlı makalesindeki verilerden alınmıştır.

gayrimüslimlerin nüfusu XVI. yüzyılda hem artmış hem de toplam şehir nüfusu içerisindeki nispetleri yükselmiştir. 1487'de şehir nüfusunun % 20'sini teşkil eden gayrimüslimler, 1582'deki son tahrirde % 36,5'a çıkmışlardır. Şehirdeki gayrimüslim oranının yükselen bir seyir göstermesindeki temel sebep, nüfusun tabii artışından ziyade köylerden şehre doğru yapılan göçlerin olmasıdır.

XIX. yüzyılda şehirdeki gayrimüslim nüfusunu tahmini olarak değerlendirebileceğimiz kaynaklar arasında 1830 tarihli nüfus icmal defteri bulunmaktadır. Bu sayıma göre gayrimüslim nüfusunun 1670 kişi olduğu tahmin edilmektedir¹⁸. XVI. yüzyıldaki son tahrirde göre gayrimüslimlerin nüfusunun % 17'lik bir artışla büyük bir dalgalanma göstermeden arttığını söylemek mümkündür. Toplam nüfus içerisindeki oranlarının ise % 36 ile hemen hemen aynı olduğunu görmekteyiz.

XIX. yüzyılda Sinop'un nüfusunu ihtiva eden diğer bir kaynak, 1830-1831'de yapılan ve Osmanlı Devletinin ilk nüfus sayımını gösteren defterdir¹⁹. Defterde gayrimüslimler "Reaya" başlığı altında toplanıp Sinop'un genelindeki nüfusları yazılmıştır. Buradan, şehirdeki reayanın mevcudunu tam olarak belirleyebilmek mümkün olmamaktadır. Sonuçta, 1831 nüfus sayımı defterine göre gayrimüslimlerin sağlıklı olarak tahmini nüfusunu ortaya koymak imkânı bulunmamaktadır.

XIX. yüzyılın ortalarında Sinop'taki gayrimüslimlerin nüfusunu değerlendireceğimiz ve incelediğimiz dönemin kaynağı olan 1844-1845 tarihli şehir merkezine ait temettuât defterleridir. Temettuât defterlerinde vergi mükellefi olan erkek nüfusu, hane reisi olarak vermesi itibariyle kesin toplam nüfusa ulaşma imkânı zor olduğu gibi hanede tam olarak kaç kişinin olduğunu ve cinsiyetini tespit etmekte mümkün değildir. Ama temettuât defterlerinden şehirde toplam 367'i gayrimüslim hanenin iskân ettiğini tespit edip, nüfuslarının ise 1835 olduğunu tahmin edebilmekteyiz. (Bk. Tablo 3).

Gayrimüslim nüfusun en kalabalık veya en yoğun mahalle olarak sıralanışı Arap, Meryemana, Kalafat, Ayanikola, Ayaklı ve Balatıp şeklindedir. Bu durumun 1830 tarihli nüfus icmal defterindeki sıralanış ile aynı olduğunu görmekteyiz. Demek ki, gayrimüslim nüfusun mahallelere göre yoğunluk sırasının değişmediği anlaşılmaktadır. Ama gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranlarının artarak % 38'e yükseldiği görülmektedir. Şehirdeki gayrimüslim nüfus hakkında değişik yıllardaki tahminlere göre yaptığımız değerlendirmelerdeki oranlara bakarak toplam nüfus içerisinde bir artış trendi gösterdiği gözlemlenmektedir.

¹⁸ Şehirdeki gayrimüslim nüfusun 1830 tarihli nüfus icmal defterine göre tahmin edilişi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Selim Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2007.

¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı- 1831*, Ankara 1943, s. 181-184.

Tablo 3: XIX Yüzyılın Ortalarındaki Gayrimüslim Hane ve Nüfusları

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfusu	Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfusu
1	Arap	112	560	4	Balatip	9	45
2	Ayaklı	52	260	5	Kalafat	65	325
3	Ayanikola	62	310	6	Meryemana	67	335
Toplam		226	1130	Genel Toplam		367	1835

1.3. Aile, Şahıs Ad ve Sıfatları

Sosyal tarih kaynağı olarak temettuât defterlerindeki aile, kişi adlarını ve sıfatlarını değerlendirerek, Sinop'taki gayrimüslimlerin sosyal yapısı hakkında bazı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Şehirdeki gayrimüslim hane reislerinin adları, bazen "Kulaksız oğlu Lefter veledi İstor " ve "Kuyumcu Vasıl oğlu Lefter veledi Vasıl " veya " Hurşid oğlu Hurşid veledi Yarşakuh" şeklinde babanın lâkabı ve mesleği veya çoğunlukla baba adı kullanılarak yazılmıştır. Bu aileler alt alta iki kardeşi ifade eder şekilde yazıldığı gibi, sakin olduğu haneye göre mahalle içerisinde farklı yerlerde de yazılabilmişlerdir. Bu aile adlarından hareket ederek mahallelerdeki akraba olan haneleri belirleyebilmek mümkün olabilmektedir.

Mahallelerin yazımı sırasında, baba-oğul ve kardeşlerin, birbirleri ile akraba olanların arka arkaya veya araya birkaç hane geldikten sonra yazıldıkları görülmektedir. Ayrıca, aynı aile adlarının farklı mahallelerde karşımıza çıkması, bu ailelerin farklı mahallelerde olsalar bile birbirleri ile akraba olabileceklerini düşündürmektedir. Bu durum, bazı ailelerin bir kolunun başka mahallelerde yaşadığını göstermektedir.

Akraba olduklarını tespit edilebilenlerin dışında kalan haneler arasında bazı akrabalıkların olduğu şüphesizdir. Ama bu hane reislerinin, bir kısmının adlarının başındaki papaz, kulaksız, ipci, deli, çolak, aksakal, kiremitçi, yazıcı, uzun, yetim gibi aile adları ve sıfatlar her zaman her yerde rastlanabilen sıfatlardır. Bu sıfatları kullanıp, aynı mahallede olan ve arka arkaya yazılanların birbirleri ile yakınlığı olduğu kabul edilirse, ayrı mahallelerde yaşayanların aralarında akrabalık bağı bulunup bulunmadığının tespiti zordur. Dolayısıyla, bu sıfatların bir aile adı olarak mı, yoksa sadece o kişiye ait bir sıfat mı olduğunu belirlemek mümkün olamamaktadır.

Temettuât defterleri, sadece aile adlarının değil, bölgede kullanılan kişi adlarının çeşitliliği hakkında bilgiler vermektedir. Gayrimüslimlerin kullandıkları ad ve lakaplar arasında Arslan, Kasım, Hurşid gibi Türk adlarına ve kara, karabacak, çolak, deli, köse gibi Türklerin kullandıkları lakaplara rastlanılmaktadır. Sosyal açıdan, kişi adları gibi sıfatlarının kişilerin belli özelliklerini göstermesi açısından önemi büyüktür. Bu bağlamda kişileri ifade

eden uzun, bacaksız, köse, Bafra, İzmirli, Mısırlı ve papaz, metropolid gibi sıfatların kullanıldığı görülmektedir. Bu sıfatların ifade ettikleri anlamlardan kişinin sahip olduğu özelliği, mekân olarak mensubiyeti ve yaptığı mesleği anlaşılmaktadır.

1.4. Mesleki Dağılım

Sosyal tarih bakımından temettuât defterlerinin önemli olan özelliklerinden biri hane reislerinin mesleklerinin yazılmış olmasıdır. Defterlerde hane numaralarının üzerine, hane reisi hangi işle uğraşıyorsa o iş, mesleği olarak yazılmıştır. Bu bize şehirde faaliyet gösteren meslek gruplarını tespit etme imkânını vermektedir. Aynı zamanda her mahallede yaşayan insanların, geçimlerini temin ettikleri mesleklerini ve şehirdeki sosyal grupların meydana gelişini belirleyebilmemize yardımcı olmaktadır.

Şehirdeki 6 gayrimüslim mahallesine ait temettuât defterlerine baktığımızda, hane reislerinin çok çeşitli mesleklere sahip oldukları karşımıza çıkmaktadır. Şehirdeki gayrimüslim hane reislerini; işçiler, zanaat ve ticaretle uğraşanlar, görevliler ve belirli bir mesleği olmayanlar olmak üzere dört gruba ayırmak mümkündür (Bk. Tablo 4).

Tablo 4: Gayrimüslim Hane Reislerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

Sıra	Meslekler	Hane Sayısı	Oranı (%)
1	İşçiler	15	%4
2	Zanaat ve Ticaretle ilgili Meslekler a-Ustalar	307	%84
	b-Kalfa Ve Çırak	17	%5
3	Görevliler	9	%2
4	Mesleği olmayanlar	19	%5
Toplam		367	100

Gayrimüslim hane reislerinin mesleki dağılımını belirlemek için yaptığımız genel tasnifte, ilk grupta değişik alanlarda hizmet veren işçiler bulunmaktadır. Bu tasnife göre, toplam hane sayısının % 4'ünü işçiler oluşturmaktadır. İşçiler arasında 9 hane reisinin mesleği olan ırgatlık, en fazla yapılan meslektir. Ardından, 3 hane reisinin hizmetkârlık, 2'sinin amelelik, 1'inin hamallık mesleğini yaptığı görülmektedir. Böylece toplam 15 hane reisinin işçilik yaptığını tespit etmekteyiz (Bk. Tablo 5).

Hane reislerinin en yoğun olarak çalıştıkları meslek grubu % 89'luk bir oranla, zanaat ve ticaretle ilgili meslek dalları olmuştur. Aynı zamanda gayrimüslimlerin bu grup çalışanlarının oranının şehirdeki Müslümanların aynı iş kollarında çalışanların oranından hem daha fazla olduğu hem de; şerbetçi, balıkçı, aşçı, abacı, bezci, kalaycı, saatçi, kuyumcu, hallaç, falakacı, camcı, nakkaş, taşçı, meyhaneci, dellal ve varilci gibi Müslümanlar tarafından yapılmayan, farklı mesleklerle iştigal ettiklerini görmekteyiz. Zanaat ve ticaretle

İlgili toplam 43 çeşit meslek vardır. Bu meslekleri özelliklerine göre 6 başlıkta toplamak mümkündür:

- 1-Giyim Eşyaları Üreten ve Satan Esnaf,
- 2-Yiyecek ve İçecek Maddeleri Üreten ve Satan Esnaf,
- 3-Dokumacılığa Dair Meslekler,
- 4- Değişik Mal Üreten ve Satan Esnaf,
- 5- Yapı ve İnşaat Alanındaki Meslekler,
- 6-Çeşitli Hizmetlerde Çalışanlar,

Gayrimüslim mahallelerin her birinde, zanaat ve ticaretle ilgili farklı meslek çeşitlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum meslek dallarının yaygın, ileri bir seviyede ve gelişmiş olduğunu gösterir. Aynı zamanda, halkın bu meslek alanlarındaki ihtiyaçlarının karşılandığını ifade eder. Bu meslek dallarından elde edilen mesleki gelirlerin, ticaret meslek erbabı sayısının çokluğundan, üretimin fazlalığından dolayı daha yüksek bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Giyim eşyaları üreten ve satan esnaf grubundan olan terzinin, Balatip mahallesi hariç diğer mahallelerin her birinde birden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 44 hane reisinin terzi, 3'ünün terzi çırağı olması, hem mesleğin daha gelişmiş olduğunu hem de, mesleğin yapıldığı mahallelerin gelişmişlik düzeyinin mesleğin katkısından dolayı daha iyi olduğunu ifade edebiliriz (Bk. Tablo 5).

Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler grubunun, yiyecek ve içecek maddeleri üreten ve satan esnaflarının yaptığı bu meslekler, her mahallede en az bir hane reisinin yaptığı ve toplam 11 tane şerbetçi, 3 balıkçı ve 1 hane reisi tarafından yapılan aşçılıktır.

Gayrimüslim mahallelerde dokumacılığa dair meslekler ile uğraşan 89 hane reisi bulunmaktadır. Bu meslekler abacı, abacı çırağı, abacı kalfasıdır. Buradan dokumacılığın, gayrimüslimler arasında önemli mesleklerden biri olduğunu ifade edebiliriz. Yine dokumacılıkla alakalı olan bezcilik mesleği de 1 hane reisi tarafından yapılmaktadır.

Değişik mal üreten ve satan esnaf grubu arasında 1 saatçi, 10 kuyumcu ve 1 camcı olduğu gibi pamuk, yatak, yorgan atan kimselerin yaptığı meslek olan hallaçlığı yapan 1 hane reisi bulunmaktadır. Ayrıca, falaka cezasını uygulayan görevli olan 1 falakacı ve 1 tane de yağlı boya ile duvar nakışları yapan usta veya süsleme zanaatçısının adı olan nakkaşlık mesleğiyle iştigal eden hane reisi vardır.

Yapı ve inşaat alanında, gayrimüslim mahallelerinde yapılan farklı meslekler arasında 11 taşçı, 1 taşçı çırağı ve 1 hane reisinin yapmış olduğu kiremitçi meslekleri vardır. Bu mesleklerden başka 18 dülger, 16 marangoz ve 1 boyacı olmak üzere toplam 47 meslek erbabı bulunmaktadır.

Zanaat ve ticaretle ilgili mesleklerin tasnifinde sonuncu sırada, çeşitli hizmetlerde çalışanların oluşturduğu meslek grubu içerisinde yer alan, 3

meyhaneci, 1 kürekçi, 1 varilci ile alıcıyla satıcı arasında vasıta olanların yaptığı meslek olan dellallık mesleğini yapan hane reisleri vardır. Şehirde sadece gayrimüslim mahallelerde olan yukarıda bahsettiğimiz mesleklerin, bu mahallelerde gelişme gösterdiğini ve Hıristiyan halk tarafından yapıldığı söyleyebiliriz.

Tablo 5: Gayrimüslim Hane Reislerinin Mesleki Dağılımları

Meslekler		Arap	Ayaklı	Ayanıkola	Balatıp	Kalafat	Meryemana	Toplam	
İşçiler	İrgatçı	3	1	2	1	-	2	9	
	Hizmetkâr	1	-	-	-	-	2	3	
	Amele	-	2	-	-	-	-	2	
	Hamal	-	1	-	-	-	-	1	
	Toplam	4	4	2	1	-	4	15	
Giyim Eşy	Terzi	15	5	6	-	10	8	44	
	Terzi Çırağı	1	-	-	-	1	1	3	
	Toplam	16	5	6	-	11	9	47	
Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler	Yiyecek ve İçecek	Şerbetçi	1	1	4	1	2	2	11
		Attar	2	-	-	-	1	1	4
		Manav	1	-	2	-	-	-	3
		Balıkçı	-	1	-	-	1	1	3
		Bakkal	-	-	1	-	-	-	1
		Aşçı	-	1	-	-	-	-	1
		Toplam	4	3	7	1	4	4	23
	Dokumacılık	Abacı	32	9	17	-	5	13	76
		Abacı çırağı	1	-	2	-	1	2	6
		Abacı Kalfası	-	-	-	-	4	2	6
Bezci		-	-	-	-	1	-	1	
Toplam	33	9	19	-	11	17	89		
Değişik Mal Üreten ve Satan	Kalaycı	5	2	-	-	2	2	11	
	Kalaycı Çırağı	1	-	-	-	-	-	1	
	Kuyumcu	5	-	1	-	-	4	10	
	Eskici	4	-	1	-	-	5	10	
	Tüccar	1	-	2	-	-	-	3	
	Saatçi	1	-	-	-	-	-	1	
	Hallaç	1	-	-	-	-	-	1	
	Falakacı	1	-	-	-	-	-	1	
	Nakkaş	-	-	1	-	-	-	1	
	Camcı	-	-	-	-	-	1	1	
	Demirci	-	-	-	1	-	-	1	
Toplam	19	2	5	1	2	12	41		

Meslekler		Arap	Ayaklı	Ayanıkola	Balatıp	Kalafat	Meryemana	Toplam	
Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler	Yapı ve İnşaat	Dülger	4	4	2	1	5	2	18
		Marangoz	4	-	1		9	2	16
		Taşçı	3	2	2	1	1	1	10
		Taşçı Çırağı	-	-	-	1	-	-	1
		Boyacı	-	-	-	-	-	1	1
		Kiremitçi	-	-	1	-	-	-	1
		Toplam	11	6	6	3	15	6	47
	Çeşitli Hizmetlerde Çalışanlar	Mellah	9	10	12	1	4	7	43
		Sefinde Mellah	-	-	-	-	3	1	4
		Sefine Kaptanı	-	1	-	-	-	1	2
		Sefinde Reis	3	-	-	-	-	-	3
		Kayıkçı	-	1	-	-	-	1	2
		Kayıkçı Esnafı	-	1	-	-	1	-	2
		Kayıkçı Taifesi	-	3	-	-	1	1	5
		Kürekçi Esnafı	-	1	-	-	-	-	1
		Kahveci	2	-	1	-	2	2	7
		Meyhaneci	2	-	-	-	-	1	3
		Duhancı	1	1	-	-	-	-	2
		Berber	-	-	-	-	1	-	1
		Dellal	-	1	-	-	-	-	1
Varilci esnafı	-	-	-	-	1	-	1		
Toplam	17	19	13	1	13	14	77		
Görevli	Papaz	3	1	2	-	3	-	9	
Mesleği Olmayanlar	Meslek Adı yazıl	3	2	1	-	2	-	8	
	Sanatsız	2	1	1	2	4	1	11	
	Toplam	5	3	2	2	6	1	19	
	Genel Toplam	112	52	62	9	65	67	367	

Sonuç olarak 6 gayrimüslim mahallesinde, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler başlığı altında topladığımız 6 ayrı meslek grubu içerisinde, 43 çeşit meslek olduğu ve bu mesleklerle uğraşanların, toplam gayrimüslim hane sayısının %12'sini meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bu gruptaki meslekler her mahalledeki hane reisleri tarafından yapılmış olmasına rağmen bazı mesleklerin ise, bazı mahallelerde daha fazla hane reisinin yaptığı meslek olduğu gözlenmektedir. Bu da, o mesleğin orada öncelikli, yani tercih edilen meslek olduğunu göstermektedir. Buradan, her mesleğin daha fazla olarak yapıldığı bir mahallenin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Gayrimüslim mahallelerdeki meslekler için yaptığımız genel tasnifte dördüncü sırada görevliler yer almaktadır. Bu grupta sadece din alanında hizmet veren ve 9 hane reisinin mesleği olan Papaz'lık mesleği belirtilmiştir (Bk. Tablo 5).

Şehirde, gayrimüslim mahallelerde yaşayanlar arasında, konumları itibariyle yaptığımız sınıflamaya göre, son sırada belli bir mesleği bulunmayanlar yer almaktadır. Bunlar arasında, 8 tane meslek adı yazılmayan ve 11 tane belli bir zanaatı olmayan hane reisinin olduğunu anlaşılmaktadır (Bk. Tablo 5).

Gayrimüslim mahallelerdeki hane reislerinin yaptıkları meslekler hakkında kabaca bir tasnif yapacak olursak; gayrimüslimlerin dörtte üçünü, zanaat ve ticaretle uğraşan halk oluşturmuştur. Kalan dörtte birlik kesimi işçiler, görevliler ve mesleği olmayanlar meydana getirmiştir. Şehrin, Müslüman mahallelerinde olduğu gibi gayrimüslim mahallelerinde en fazla yapılan meslek grubunu, şehir olmanın özelliğinden dolayı zanaat ve ticaretle iştigal edenler oluşturmuştur. Mesleklerin gayrimüslim mahallelerdeki dağılımına baktığımızda ise, her mesleğin her mahalledeki hane reisi tarafından yapıldığını görmekteyiz. Fakat Arap mahallesinde bütün mesleklerin diğer mahallelere göre, daha fazla hane reisi tarafından yapıldığını, bunun da Arap mahallesinin gayrimüslim mahalleler içerisinde, merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir.

B. EKONOMİK YAPI

1. Şehrin Ekonomik Yapısı

Şehirlerdeki yaşayışı ve toplum ilişkilerini açıklarken, üzerinde durulması gereken özelliklerden birisi; üretim, alış-veriş ve tüketim biçimleri ile insanların bu etkinliklerin şartlarına uygun davranışlarını içeren ekonomik faaliyetlerdir. Bu bağlamda, genel anlamıyla ekonomik faaliyet; insanlar tarafından çeşitli tüketim mallarının üretilmesi ve bunların tüketiciye dağıtımında görülen çeşitli hizmetler olarak tanımlanabilir²⁰. Bir toplumun ekonomik yapısı ve faaliyetleri; tarım, ticaret ve sanayi olmak üzere başlıca üç ana kısma ayrılır. Bu faaliyetlerde kendi arasında ikinci derecede bölümlere ayrılabilir.

Osmanlılarda sanayi ve ticari faaliyetler tabî olarak genellikle şehirlerde toplanmıştır. Fakat tarımsal faaliyetler büsbütün şehir dışında kalmış değildir. Çünkü Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturan tarım, şehirlerin ekonomik faaliyetleri içerisinde yer almıştır. Örneğin Sinop'un Müslüman mahallelerine tarla tarımı ve bahçe tarımıyla uğraşıldığı ama gayrimüslimlerin tarımsal faaliyet için toprak sahibi olmadıklarından yapmadıkları anlaşılmaktadır. Buna istinaden şehirdeki gayrimüslimlerin ticari alanda yoğunlaştıklarını ifade edebiliriz. Fakat tarım içerisinde yer alan hayvan yetiştiriciliğinin bazı gayrimüslim mahallelerinde azda olsa ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapıldığını tespit etmekteyiz.

Bir toplumun ekonomik yapısı içerisinde yer alan, faaliyet alanlarından birisi ticarettir. Ticareti belirleyen unsurlar ise, alış veriş ile bu alış verişlerin yapıldığı yerlerdir. Ayrıca, bir malın değişik yerlere naklini veya bölgeler

²⁰ Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s. 217.

arasındaki dolaşımını mümkün kılan vasıtalar ile bu vasıtaların gidip gelmesine imkân veren ulaşımı sağlayan yollardır. Bir de ticari faaliyetlerin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan tüccarlardır.

Sinop'ta gayrimüslimlerin ticari hayata ilişkin hane reislerine ait alış-veriş merkezlerinin olduğu görülmektedir. Buralar malların tüketiciye ulaşmasında önemli ticaret mekânlarından olan ve değişik mahallelere dağılmış bulunan esnafalara ait dükkânlarla iş yerleri ve ticarethanelerdi (Bkz. Tablo 1). Bu alış-veriş merkezlerinin, şehirdeki ticari faaliyetlere yön veren yerler olarak, halkın ihtiyaçlarına yönelik hizmet veren, şehirdeki ticari hayatı canlı tutan yerler olduğunu ifade edebiliriz.

Sinop'un gerek iç, gerekse dış ticaretinde belirleyici olan unsurlardan diğeri ise, hem karadan hem de denizden ticari anlamdaki taşımacılığı mümkün kılan ulaşım ağına sahip olmasıydı. Şehirde gayrimüslimler arasında 62 hane reisinin denizcilikle ilgili mesleklerle iştigal etmesi deniz ticareti ve taşımacılığı alanında söz sahibi olduklarını göstermektedir (Bk. Tablo 5). Aynı zamanda taşımacılık yapan gayrimüslim tüccarların ticaret amacıyla hem kürekle yürüyen hem de yelkenle yürüyen gemilere sahip olduklarını tespit etmekteyiz. Kürekle yürüyen ve adına kayık denilen gemilerin yanında şehtiye brik denilen iki direkli olan yelkenle yürüyen gemiler de kullanılmıştır²¹ (Bk. Tablo 6).

Tablo 6: Gayrimüslim Mahallelerdeki Gemi Çeşitleri

Mahallenin Adı	Kürekle Yürüyenler	Yelkenle Yürüyenler
Arap	Vapura yolcu nakli için Kayık	Şehtiye Brik
Ayaklı	Vapura yolcu nakli için Kayık	Şehtiye Brik
Ayanikola	Vapura yolcu nakli için Kayık	Şehtiye Brik
Balatıp	Vapura yolcu nakli için Kayık	-
Kalafat	Hatap - Vapura yolcu nakli için Kayık	-
Meryemana	Vapura yolcu nakli için Kayık	Şehtiye Brik
Toplam	7	4

Ticareti belirleyen unsurlardan bir diğeri, tüccar zümresi idi. Sinop'taki tüccarlar hem Anadolu'nun hem de Karadeniz'e kıyısı bulunan mahallerin iskele ve şehirleriyle ticari ilişkide bulunmaktaydı²². Bunun yanında Sinop'un Anadolu'nun iç bölgelerinden gelen karayollarının Karadeniz'in kıyısında birleştiği merkez konumunda olması, ticari faaliyetlerin dolayısıyla tüccarların etkinliklerinin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Şehre getirilen malların bir kısmı burada pazarlanıp halka satışı yapılırken, büyük bir kısmı sevk edilmiştir. Böylece, hem tüccarlar için bir pazar mahalli, hem de tüccarların bulunduğu ve alış verişte buldukları mallarını sevk ettikleri, kara ve deniz yollarının çıkış noktası özelliğini taşımıştır. Şehirdeki bu ticari yoğunluğa rağmen Müslüman

²¹ İsmail Hakkı Uzuncarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 45.

²² BOA, Mühimme Defteri, No: 253, s. 71, hüküm 427, Tarih 1255.

mahallelerindeki, hane reislerinin meslekleri arasında tüccarlık mesleği olmaması dikkat çekmektedir. Fakat gayrimüslim mahallelerindeki 3 hane reisinin mesleğinin tüccarlık olması, bu faaliyetlerin gayrimüslimler tarafından yapıldığına işaret etmektedir.

Toplumların, ekonomik faaliyet gösterdikleri diğer bir alan özellikle şehir ekonomilerinin yapısı içerisinde yer alan sanayi idi. İncelediğimiz dönemde, Sinop'ta sanayinin diğer ekonomik faaliyet alanları olan tarım ve ticaret alanları kadar gelişmediği görülmektedir. Bu da doğrudan, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu sanayinin durumu ile alakalıdır. Sinop'ta sanayi olarak, tersane-i âmirenin bulunması gemi ve diğer deniz vasıtalarının inşasını ön plana çıkarmıştır. Burada gerek devletin donanması için gerekse yabancı gemici ve tüccarlar için gemiler inşa edilmekteydi. Bu sanayi kolunda gayrimüslim hane reislerinden 2'sinin kayıkçı esnafı, 1'inin kürekçi esnafı olarak yer aldığını görmekteyiz. Yine, tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen tahılların öğütülmesi için 1 gayrimüslim mahallesinde değirmenin bulunması, sanayinin bu alanında gayrimüslimlerin kısıtlıda olsa yer aldıklarını ifade edebiliriz. Bunların yanında dokuma sanayinin gayrimüslim mahallelerde yaygın olarak yapıldığı, bu mahallelerde sakin 89 hane reisinin mesleği olmasından anlaşılmaktadır. Fakat dokumacılığın büyük atölyelerde mi, yoksa evlerdeki el tezgâhlarında mı daha yaygın olarak yapıldığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı zamanda daha çok gömlek yapımında kullanılan ve bez adıyla anılan dokumalarda yapılmaktaydı.

Şehrindeki gayrimüslimlerin ekonomik yapısı genel olarak hane reislerinin 5 farklı kaynaktan elde ettikleri gelirlere dayanmaktadır. Bu gelir kaynakları arasında, ekonomik yapıya hâkim en önemli kaynağın zanaat ve ticaret gelirleri olduğu görülmektedir. Bu kaynaktan sağladıkları gelir toplam gelirlerinin % 97,6'sını oluşturmaktadır. Buradan gayrimüslim halkın en fazla ekonomik uğraşı alanının zanaat ve ticaretle ilgili meslekler olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sıradaki gelir kaynağı ise toplam gelirlerinin % 0,9'unu oluşturan işçilik gelirleridir. Ardından sadece bina kiralarından sağlanan ve toplam gelir kaynakları arasında % 0,7'lik oranla kira bedelleri gelmektedir. Daha sonra ise toplam gelirlerin % 0,6'sını oluşturan maaş gelirleri yer almaktadır. Son gelir kaynağı her mahallede değil bazılarında yapılan hayvancılıktır. Bu gelirin % 0,2 gibi çok düşük bir orana sahip olmasından önemli bir getirisi olmadığı görülmektedir (Bk. Tablo 7).

Tablo 7: Gayrimüslim Mahallelerdeki Meslek Gruplarınca Elde Edilen Gelirlerin Kaynakları İtibariyle Dağılımı (Kuruş)

Gelir Kaynakları	İşçiler	Esnaf ve Tüccarlar	Görevliler	Mesleği Olmayanlar	Toplam Gelir
Zanaat ve Ticaret	2150	159320	600	200	162270
İşçilik	1550	-	-	-	1550
Kira bedelleri a.Bina Kiraları	-	1055	-	-	1055
Maaş	-	-	1000	-	1000
Hayvancılık	-	50	-	-	50
TOPLAM	3700	160425	1600	200	165925

Şehir halkının bir yılda elde ettiği ortalama gelir açısından, gayrimüslim kesimin yaşadığı mahallelere baktığımızda 6 gayrimüslim mahallesinden, 2 mahallenin ortalama gelirin üzerinde, 4 mahallenin de altında gelir seviyesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hane başına düşen geliri, şehrin ortalama geliri açısından değerlendirdiğimizde 367 gayrimüslim hane reisinden; 129'unun yüksek, 238'inin ise düşük gelir sahibi oldukları görülmektedir.

Gayrimüslim mahallelerin, genel olarak gelir ortalamasına baktığımızda en düşük gelir ortalamasına sahip mahallenin Balatip, en yüksek gelir ortalamasına sahip mahalle ise Meryemana mahallesidir.

2. Hayvancılık

Şehirde, gelir kaynaklarının dağılımı kısmında belirttiğimiz gibi geçim kaynağı olma özelliği taşımamaktadır. Toplam hâsıla içerisindeki payı % 0,2 gibi oldukça düşüktür. Gayrimüslim hane reisleri hemen her yerde olduğu gibi hayvancılığı, aile ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yani gücünden yararlanmak, taşımacılıkta kullanmak, peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ihtiyaçlarını gidermek üzere yapmışlardır. Dolayısıyla sermaye donanımı içerisinde değerlendirilerek yıllık gelirleri kayıtlara yansımamaktadır. Bununla birlikte, bazı mahallelerde beslenen hayvanlardan elde edilen temettülere yer verilmiştir. Şehirdeki çeşitli iş kollarının gelişmiş olması yanında, ticari ve sanayi faaliyetlerin daha canlı olması, hayvancılığın şehir ekonomisi içerisinde önemli bir yere sahip olmamasının sebeplerinden biri olarak söylenebilir.

Gayrimüslim mahallelerinden sadece Ayaklı mahallesindeki hane reislerinin hayvan sahibi olmadıkları, diğer mahallelerdeki hane reislerinin sayıca az da olsa hayvanlarının bulunduğu görülmektedir. Bu mahallelerdeki hane reislerinin sakini oldukları mahallelerinin dışında köylerde ortak olarak hayvanlarının olduğunu tespit etmekteyiz (Bk. Tablo 8). Gayrimüslim hane sahiplerine ait iskân ettikleri mahallelerinde 22, şehrin dışındaki köylerde ortak olunan 44 hayvana sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla hayvanlarının çoğunluğunun mahallelerinin dışında beslendiği anlaşılmaktadır. Hâsıla olarak sadece, Arap ve

Kalafat mahallesinde hayvan sahibi olan birer hane reisinin hayvan geliri vardır. Diğer 5 mahalledeki hane reislerinin hayvan gelirleri bulunmamaktadır. Gelir getiren sağman ineklerden elde edilen yıllık gelir toplamı 50 kuruştur. Hayvancılığın gayrimüslim hane reisleri için bir geçim kaynağı olmadığı söylenebilir.

Tablo 8: Gayrimüslim Mahallerdeki Toplam Hayvan Sayısı

Hayvan Adı		Arap	Ayaklı	Ayanikola	Balatıp	Kalafat	Meryemana	Toplam
Kara Sığır İneği	M	-	-	-	-	-	-	-
	D	3	-	3	-	4	2	12
Sağman İnek	M	2	-	-	-	2	-	4
	D	-	-	-	-	-	-	-
Gayri Sağman İnek	M	1	-	-	1	2	1	5
	D	-	-	-	-	-	-	-
Camus İneği	M	-	-	-	-	-	-	-
	D	1	-	3	-	8	-	12
Öküz	M	-	-	-	-	-	1	1
	D	-	-	-	-	-	-	-
Dişi Düve	M	1	-	-	1	1	-	3
	D	-	-	-	-	-	-	-
Buzağı	M	-	-	-	1	-	-	1
	D	-	-	-	-	-	-	-
Dişi Buzağı	M	2	-	-	-	2	-	4
	D	-	-	-	-	-	-	-
Erkek Malak	M	-	-	-	-	-	-	-
	D	-	-	-	-	8	-	8
Erkek Dana	M	-	-	-	-	1	-	1
	D	-	-	-	-	-	-	-
Gayri sağman Koyun	M	-	-	-	-	-	-	-
	D	-	-	2	-	-	-	2
Kısarak	M	1	-	-	-	-	-	1
	D	3	-	-	-	-	-	3
Hayvanat	M	2	-	-	-	-	-	2
	D	-	-	3	-	31	1	7
Genel Toplam		16	-	11	3	31	5	66

“M” Hane reislerinin meskûn buldukları mahallelerindeki sahip oldukları hayvanlarının sayısını, “D” ise mahallelerinin dışında ortak hayvanlarının sayısını ifade etmektedir.

3. Vergi Türleri

Bir devletin devamlılığını ve devlet olma özelliklerinden kaynaklanan fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gelir kaynaklarına ihtiyacı vardır. Tarih boyunca da devletlerin en önemli gelir kaynaklarını vergiler teşkil etmiştir. İşte, devletin faaliyetlerinin yürütülebilmesi için ekonomik

kaynaklardan siyasi kararlar, devlete kaynak aktarılması anlamını ifade eden vergi²³ tarımın hâkim olduğu sanayi öncesi ekonomilerde gelir dağılımının temel mekanizmalarından biri olmuştur²⁴. Bu sebeple vergilendirme, nüfusun hayat şartlarını, gıda miktarını ve yatırım yapma gücünü belirlediği gibi aynı zamanda ekonomik değişmelere cevap verme yöntemini de etkilemektedir.

Osmanlı Devleti yöneticileri, devletin hâkimiyeti süresince tarihten gelen tecrübe ve birikimlerine, yeni şartlar karşısında üretilen orijinal fikirlerini yansıtarak, çeşitli safhalarda karşılaşılan güçlükleri çözüme kavuşturmada kullanarak, değişik karakterler ve uygulama biçimlerinde düzenlemeler yapmışlardır. Tanzimat'la birlikte diğer kurumlarda olduğu gibi malî yapının yeniden düzenlenmesi konusunda pek çok reform çalışması yapılmıştır. Dolayısıyla Tanzimat, uzun yıllar varlığını sürdürmüş olan Osmanlı vergi sisteminin, köklü değişimine başlangıç olmuştur. Özellikle mali alandaki ıslahat neredeyse Tanzimat harekâtının temel amacını oluşturmuştur. Fermanın, maliyeyi ilgilendiren bölümünde her şahsın emlak ve kudretine uygun bir verginin tayin olunarak kimseden daha fazla talepte bulunulmamasının temel şart olduğu belirtilmiştir²⁵. 1844 yılında yapılan sayımlar, merkezden gönderilen memurlar tarafından değil, sayım yapılan köy ve mahallelerin muhtarlarıyla imamı tarafından yapılmıştır. Gayrimüslimlerin buldukları yerlerde, papaz ve kocabaşların marifetiyle ve ziraat memuru ile vekilleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bakımından sayımlar daha önceki yıllarda yapılan sayımlardan farklılık göstermektedir. Çalışmamızın ana kaynağını oluşturan, Sinop temettuât defterleri bu sıra da, yani 1844–1845 yıllarında yapılan tahrirler esnasında tutulan defterlerdir.

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte başlayan, bu dönem süresince ve sonrasında devam eden vergi reformlarıyla, dönemin yöneticilerinin vergi sistemine getirmeye çalıştıkları en önemli yenilik, basit ve sade bir uygulama biçimini kazandırmak olmuştur. Gayrimüslim tebaadan "cizye" alınması esaslı devam ettirilmiştir. Aynı şekilde "tekalif-i örfiye" adı altında pek çok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilerek yeniden bir bütün halinde "vergü-yi mahsusâ" adı altında alınması kararlaştırılmıştır²⁶.

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren çok çeşitli vergiler düzenlenip halktan tevzi edilmiştir. Ancak biz burada çalışmamızın ana kaynağını oluşturan temettuât defterlerinde zikredilen ve yukarıda belirttiğimiz belli başlı vergiler üzerinde duracağız. Önce vergiler hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, Sinop'taki uygulanmasının değerlendirmesini yapacağız.

²³ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şebri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 173.

²⁴ Tefik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo Ekonomik Özellikleri", *İÜİF, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı*, Ankara 1985, s. 316.

²⁵ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985, s. 224-225.

²⁶ Tefik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara 1989, s. 13.

3.1. Vergi-yi Mahsusa

Tanzimat idarecileri tarafından örfî vergiler yerine getirilen “Ancemaati Vergi”, “Vergi-yi Mahsusa”, “Vergü” ve “Komşuca Alınan Vergi”²⁷ gibi değişik adlar verilen bu vergi, 1840 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır.

Vergi-yi mahsusa herkesin az çok kazancı gözetilerek tevzî edilen ve dikey eşitliği sağlayabilme özelliği gösteren, genel bir vergi özelliği taşımaktaydı. Tanzimat'ın hemen ardından tahsiline başlanan bu verginin, köy ve mahalle düzeyinde haneler arası dağılımı, uygulamada daha önce alınan örfî vergilerde olduğu gibi her bölgede farklı şekilde oluyordu. Bu verginin öngörüldüğü gibi ekonomik güce göre dağılımının sağlanması için 1844 yılında devletin büyük bir bölümünde temettuât tahrirleri yapılmıştır. Ardından 1845 yılında yapılan tahrir çalışmaları esnasında tutulan temettuât defterlerinin, her bir hane için ayrılan kısmında hanenin senelik temettü belirtilmekle birlikte, sağ üst köşesine de o hane reisinin “sene-i sabıkta verdiği vergi-yi mahsûsası” başlığı altında hanenin 1844 yılında verdiği miktarı yazılmıştır. Böylece halkın geliriyle verdiği vergi oranı arasında hakkaniyetsizlik olup olmadığı tespit edilebilecekti.

Bu verginin miktarı, Maliye Nezareti tarafından yalnızca sancak düzeyinde belirlenmekteydi. Toplam miktar her sancağın merkezinde, kazaları arasında paylaştırıldıktan sonra kazanın müdür ve meclis azalarının, Müslüman nüfusun yaşadığı yerler için imam ve ihtiyarların, gayrimüslim nüfusun yaşadığı yerler için kocabaşı ve papazların katıldığı bir toplantıda kasaba ve köylerin paylarına düşen hisseler belirlenirdi. En sonunda kasaba, mahalle ve köyler düzeyinde tüm hane reisleri toplanarak her şahsın “hal ve tahammül ve ticaret temettüüne göre komşuca”²⁸ paylaştırılırdı. Yirmi yıl süre ile yürürlükte kalan bu vergi 1860 yılında kaldırılmış, yerine nispi nitelikteki arazi ve gelir vergileri getirilmişti²⁹.

Vergi-yi mahsusa hane reislerinin ekonomik imkânlarına göre tevzi edildiğinden ve ekonomik gelirlerde farklılık gösterdiğinden mahalleler düzeyinde verginin dağılımı farklı olduğu gibi her mahallede bulunan hane reislerinin ortalama vergi yükü dağılımı farklılık arz etmektedir. Aynı zamanda bir kısım hane reisleri bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Bunlar temettuât kayıtlarında, komşularının yardımıyla geçinen ve çalışamayacak durumda olanlar, yetimler, bedensel özürlüler, dilenciler ile belli sanatı olmayanlar olarak belirtilen hane reisleridir. Genellikle herhangi bir gelire sahip olamayıp, fakara olduklarından vergi talep edilmemiştir

²⁷ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şebri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 174; Salih Aynural, *Tanzimat Dönemi Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul 1994, s. 103.

²⁸ Tefik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi...*, s. 13.

²⁹ BOA, İrade-i Mesail-i Mühimme (İMM), No. 592, Tarih 1275.

Tablo 9: Gayrimüslimlerin Vergi-yi Mahsusa Vergisi Dağılımı

Mahallenin Adı	Hane Sayısı	Toplam Vergi (Kuruş)	Hane Başına Düşen Vergi (Kuruş)	Oran (%)
Arap	104	9465	84.50	15.2
Ayaklı	49	4120	79.23	6.5
Ayanikola	56	4290	69.19	6.9
Balatıp	6	460	51.11	0.8
Kalafat	61	5135	79.00	8.2
Meryemana	63	5885	87.83	9.4
Toplam	339	29355	86.59	100

Gayrimüslim hane reislerinden 28 kişinin bu vergiyi ödemekten muaf oldukları ve 339 vergi mükellefinin toplam vergi-yi mahsusa yekûnun 29355 kuruş olduğu görülmektedir (Bk. Tablo 9). Hane reisi düzeyinde nüfusun % 37,7'sini oluşturan gayrimüslim kesim üzerindeki vergi yükünün ağırlığı ise % 47'dir.

Vergi-yi mahsûsanın gayrimüslim mahallelerdeki dağılımına baktığımızda, vergi yükü en az olan mahallenin 460 kuruşla Balatıp mahallesi, en fazla olan mahallede 9465 kuruşla Arap mahallesidir. Hane başına düşen vergi yükü ortalama olarak en yüksek düzeyde gayrimüslim Meryemana mahallesinde, en düşük seviyede ise Balatıp mahallesindedir.

3.2. Cizye Vergisi

İslam hukukunda “cizye” zimmîler üzerine tarh edilen himaye ve emniyet vergisinin adıdır³⁰. Zimmîler ise İslam dininin hizmetine girmiş gayrimüslimlerdir. Dolayısıyla cizye, fethedilen yerlerde bulunan gayrimüslim tebaanın 4-75 yaş arasındaki sağlıklı erkeklerinden tahsil edilen bir baş vergisiydi. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, sakatlar ve din görevlileri bu vergiden muaf³¹ tutulmaktaydılar. Gayrimüslimler cizye vermekle hem askerlikten muaf tutuluyorlar, hem de inanç ve ibadetlerini rahatça sürdürme konularında garanti altına alınmış oluyorlardı³².

Cizye vergisi kişinin ekonomik gücüne göre a'lâ (yüksek), evsat (orta), ednâ (düşük) olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta idi. Yani mükellefler gelirlerine göre zengin, orta halli ve fakir diye bu sınıflardan birine dâhil olarak bu vergiyi öderlerdi. İlk dönemlerde fakir cizye mükellefleri 10, orta halliler 20 ve zenginler ise 30 akçe öderlerken, III. Murad zamanında bu miktarlar % 50 artırılarak 15, 30, 45'er akçe olmuştur. 1691'de Köprülü Fazıl Mustafa Paşa zamanında yapılan cizye reformu ile bu miktarlar, klasik İslamî usulde olduğu gibi a'lâdan 48, evsattan 24 ve ednadan 12 dirhem gümüşün alınması şeklinde

³⁰ C.H.Becker, “Cizye”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, s. 199-201.

³¹ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 200, s. 13.

³² Abdülatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 113; C. H. Becker, “Cizye”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, s. 200.

kararlaştırılmıştı. Daha sonraları bir dirhem gümüş 1 kuruşa karşılık gelmesiyle birlikte, aynı miktarda kuruş olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. 1834 yılında ise sikke üzerinden yapılan bir ayarlama sonucunda bu miktar 60, 30 ve 15 kuruş olarak belirlenmiştir³³.

Tanzimat'tan önce cizyedarlar ve özel memurlar tarafından tahsil edilen cizye vergisinin tahsilinde, Tanzimat'tan sonra değişikliğe gidilmiş ve muhassıllar vasıtasıyla toplanmasına başlanmıştır. Muhassıllar doğrudan vergileri tahsil etmeyip, vergi mahalline giderek her mahalle ve köye isabet eden cizyenin miktarının yazılı bulunduğu defterleri, reaya kocabaşlarına veya bunların vekillerine vererek her şahsın durumuna göre belirlenmiş olan cizyenin tahsil edilmesini bildirmişlerdir. Cizye mükellefi olan şahıslar da cizyelerini kocabaşlarına veya vekillerine ödedikten sonra kocabaşların topladıkları parayı hazineye teslim edilmek üzere görevli muhassıllara teslim etmeleriyle, verginin tahsil edilmesi tamamlanmış olurdu³⁴. 1840 yılından itibaren bu şekilde uygulanan cizye tahsili, Tanzimat'ın uygulanmadığı müstesna bölgelerde vali ve mübaşirler vasıtasıyla tahsil edile gelmiştir³⁵.

Sinop şehir merkezinde, mevcut 6 Rum gayrimüslim mahallesindeki toplam 367 hane reisinden, devlete cizye vergisi ödemekle yükümlü olan 348 hane reisi bulunmaktadır. 19 hane reisinin ise, cizye vergisi ödemekten muaf oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar arasında yetimler, çocuklar, yaşlılar olduğu gibi mahallerden nakil edenler de bulunmaktadır. Bunların dışında cizye yükümlüsü olan hane reislerinin 12'sinin zengin, 250'sinin orta halli ve 86'sının fakir sınıfta oldukları ödedikleri cizye miktarlarından anlaşılmaktadır.

Şehirde en fazla cizye yükümlüsü; Arap mahallesinde, en az ise Balatıp mahallesinde bulunmaktadır. Yüksek cizye yükümlüsü veya zengin olan yükümlü de en çok yine Arap mahallesinde, en az sayıda ise Kalafat mahallesinde olduğu, Ayaklı ve Balatıp mahallelerinde hiç olmadığı görülmektedir (Bk. Tablo 10).

Tablo 10: Cizye Vergisi Yükümlüsü Hane Reislerinin Dağılımı

Mahalle Adı	Hane Sayısı	A'lâ	Evsat	Ednâ	Muaf	Cizye Yük Top. Han
Arap	112	6	72	28	6	106
Ayaklı	52	-	35	15	2	50
Ayanikola	62	2	43	14	3	59
Balatıp	9	-	6	2	1	8
Kalafat	65	1	46	13	5	60
Meryemana	67	3	48	14	2	65
Toplam	367	12	250	86	19	348
Oran (%)	-	3.4	71.8	24.8	5.4	348

³³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993, s. 302.

³⁴ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 116.

³⁵ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 181.

Cizye ödemekle yükümlü olan hane reislerinin % 3,4'ünün zengin, % 71,8'inin orta halli ve % 24,8'inin de fakir olduklarını müşahade etmekteyiz. Dolayısıyla, cizye vergisi ödeme konumunda olanların büyük çoğunluğu vasat durumdadır. Bu sınıfta olanların en fazla bulunduğu mahalle Arap Mahallesi, en az bulunduğu mahalle Balatip'dir. Bu sınıfı sırayla % 24,8'le fakir sınıfta ve % 3,4'le zengin sınıfta olanlar takip etmektedir. Görüldüğü üzere zengin hane reisleri, fakir hane reislerinin 1/7'si kadardır. Cizyede tatbik edilen bu tasnifin, kişilerin gelir ve servet durumlarına göre yapılması sebebiyle toplum içinde zengin, orta halli ve düşük gelir gruplarını yansıtmış olmaktadır. Şehirde yaşayan gayrimüslim hane reislerinin devlete ödedikleri cizye vergisinin bedeli toplam 9600 kuruştur (Bk. Tablo 11).

Tablo 11: Cizye Vergisi Yükümlülerinin Ödedikleri Miktar

Mahalle Adı	Hane Sayısı	A'lâ	Evsat	Ednâ	Toplam Cizye Mik.
Arap	106	360	2160	420	2940
Ayaklı	50	-	1050	225	1275
Ayanikola	59	120	1290	210	1620
Balatip	8	-	270	30	300
Kalafat	60	60	1380	195	1635
Meryemana	65	180	1440	210	1830
Toplam	348	720	7590	1290	9600

3.3. Şehirdeki Toplam Vergi Yükü

Şehirdeki gayrimüslim vergi mükelleflerinden 1844 yılında toplam 29355 kuruş vergi-yi mahsusa ve 9600 kuruş da cizye vergisi olmak üzere, iki kalemden toplanan vergilerin toplamı 38955 kuruştur.

Sinop'ta 6 mahallede yaşayan gayrimüslim hane reislerinin, 1844 yılı gayrisafı toplam gelirleri 165925 kuruştur. Bu geliri toplam vergi miktarlarına oranladığımızda çıkan miktar % 23.47 toplam vergi yüküdür. Tespit ettiğimiz bu toplam vergi yükünün, % 17.69'unu vergi-yi mahsusa ve % 5,78'ini cizye vergisi meydana getirmektedir.

Şehirde gayrimüslimlerin vergi-yi mahsusa ve cizye olarak ödedikleri vergi hâsıllarının Müslümanların vergi hâsıllarından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu fazlalık gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergisinin miktarının, Müslümanların ödedikleri öşür ve ağnam resminin miktarından daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Buradan cizye vergisinin, devlet için önemli bir gelir kaynağı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Sinop'taki gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrı mahallelerde oturdukları şehir olma özelliğinden dolayı kendi iskân ettikleri mahallelerde dükkân ve işyeri sahibi olduklarını anlaşılmaktadır. İncelediğimiz dönemde, nüfuslarının hem arttığı hem de toplam şehir nüfusu içerisindeki nispetlerinin yükseldiği görülmektedir.

Gayrimüslim hane reislerinin buldukları statü gereği; zanaat ve ticaretle uğraşanlar, işçiler, görevliler ile belirli bir mesleği olmayanlar olmak üzere dört gruba ayırmak mümkündür. Zanaat ve ticaretle uğraşan hane reisleri % 89'lük oranla çoğunluğu meydana getirdikleri, bu oran şehirde yaşamının gereği olarak doğal karşılanması gereken bir sonuçtur. Ekonomik faaliyetlerini genel olarak değerlendirildiğinde, halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çoğu zaman imalat ve satış faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü çok çeşitli meslekleri icra ettikleri görülmektedir. Toplam hâsılanın % 97,6 gibi önemli bir oran, bu ekonomik faaliyetlerden sağlanmıştır. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerinin ticaret ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Gelir kaynaklarının hane bazında dağılımına baktığımızda; hane başına düşen ortalama gelirin 452,11 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

Halkın büyük çoğunluğunun ödedikleri vergilerden orta halli olduğu tespit edilmiştir. Hane reislerinin en bariz özelliği çoğunluğunun zanaat ve ticaretle uğraşmalarıdır. Dolayısıyla, şehrin ticari hayatında gayrimüslimlerin etkin oldukları görülmektedir. Gayrimüslim halkını elde ettikleri gelirlerine karşılık, ödemekle yükümlü oldukları vergi-yi mahsusa ve cizye adlı iki kalem vergileri vardır. Bu vergiler Müslümanların ödedikleri vergi-yi mahsusa, oşür ve ağnam resmi gibi üç kalem vergiden daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Kaynakça**A. Arşiv Kaynakları**

- BOA, Maliye Nezareti (ML. VRD. TMT), No: 4654, 4655, 4670, 4675, 4677, Tarih, 1260-1261.
- BOA, Maliye Nezareti Masarifat, (ML. MSF), No: 6255, 2. 12. 1260.
- BOA, Maliye Nezareti Masarifat, (ML. MSF), No: 7740, 26. 2. 1263.
- BOA, Maliye Nezareti Masarifat, (ML. MSF), No: 7745, 7. 3. 1263.
- BOA, Mektubi Kalemi (A.MKT), Dosya No: 29., 23. Şevval 1263.
- BOA, Bab-ı Defteri Kataloğu, (D.C.CRD), No: 39993, Tarih 1246.
- BOA, Bab-ı Defteri Ceride Odası Kataloğu, (D.DRD), No: 575, Tarih.1251-1252.
- BOA, Mühimme Defteri, No: 253, Tarih 1255.
- BOA, İrade-i Mesail-i Mühimme (İMM), No: 592, Tarih 1275.
- 86 Nolu Sinop Şeriye Sicilleri (ŞŞS)
- 89 Nolu Sinop Şeriye Sicilleri (ŞŞS)
- 1263 Tarihli Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmanî

B. Araştırma Eserler ve Makaleler

- AKBAL, Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksim ve Nüfus”, *Belleten*, XV/60, TTK, Ankara 1951, s. 617-628.
- AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- ALTINDAĞ, Şinasi, “Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, *AÜDTCF Dergisi*, V/2, Ankara 1947, s. 187-197.
- AYDIN, Mahir, “Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, İstanbul, s. 81-107.
- AYNURAL, Salih, *Tanzimat Dönemi Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul 1994.
- BARCAN, Ömer Lütfi, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858), Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 321-421.
- BARCAN, Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. X, İstanbul 1953, s. 1-26.
- BECKER, C. H., “Cizye”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, c. III, s. 199-201.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi (XVIII. yydan Tanzimat'a Mali Tarib)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Ülke Yönetimi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1985, s. 210-230.

- ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Dönemin de Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", IX. *Türk Tarih Kongresi II*, Ankara 1988, s. 1153-116.
- ÇAKIR, Çoşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001.
- DARKOT, Besim, "Sinop", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1967, s. 683-689.
- QUATAERT, Donald, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Hayatı (1300-1600)*, c. II, İstanbul 2004, Eren Yayıncılık, s. 885-1041.
- EMECEN, Feridun, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildirileri 28-29 Mayıs 1990*, İstanbul 1990, s. 143-156.
- ESEMENLİ, Deniz, *Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1990.
- EREN, A. Cevad, "Tanzimat", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/1, İstanbul 1974, s. 709-764.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", II. *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, C. II, Ankara 1981, s. 1265-1274.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" *Osmanlı Araştırmaları*, C. IV, İstanbul 1984, s. 69-78.
- ERGENÇ, Özer, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten*, Sayı 203, Ankara 1988, s. 518-532.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlılarda Kentler ve Kentliler*, (Çeviren Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF. Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul 1977, s. 331-348.
- GÜLER, İbrahim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992.
- GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg yayınları, İstanbul 2000.
- GÜRAN, Tefvik, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İÜİF Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı*, Ankara 1985, s. 301-320.
- GÜRAN, Tefvik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, TTK, Ankara 1989.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Hayatı (1300-1600)*, Eren yayıncılık, İstanbul 2000.
- İNALCIK, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten* XXVII/112, Ankara 1946, s. 623-649.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı-1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1943.

- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 1983
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev.: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara 1985.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettu Defterleri”, *Bellekten*, c. LXIII, Ankara 1995, s. 395-412.
- ÖZCAN, Selim: *Tanzimat Döneminde Sinop’un Sosyal Ekonomik Durumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2007.
- ÖZDEMİR, Rıfat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- ÖZTÜRK, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şebri Bilecik*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- SAKAL, Fahri, *89 Nolu 1737-1739(1149-1152) Taribli Sinop Şer’yye Sicili*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Samsun 1990.
- SELEN, H. Sadı, “XVI ve XVII. Yüzyılda Anadolu’nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı” *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 590-598.
- Süleyman Sûdı, *Defteri Muktesid*, (Hazırlayan, M. Ali Ünal), Isparta 1996.
- ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- UZUNCARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1984.
- ÜNAL, M. Ali, “Tahrir Defterlerine Göre Sinop Şehri”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) 1-3 Haziran 1988*, Samsun 1990, s. 185-193.
- ÜNAL, M. Ali, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sinop Kazası” *XII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, TTK, Ankara 1999, s. 795-805.
- Yurt Ansiklopedisi*, Sinop Maddesi, c. IX, İstanbul 1983, Anadolu Yayıncılık, s. 6446-6834.